

Å forstå ekstremisme

En muslimsk – kristen samtale med utspring i Forum for muslimsk-kristen dialog i Trondheim, ført av dr. Tayeb Berghout og spr. Knut Kittelsaa.

Bakgrunn – et felles innsteg

Forum for muslimsk-kristen dialog i Trondheim ble etablert i tida etter 11. september 2001 for å motvirke faren for forsterkede motsetninger mellom muslimer og kristne i Trondheimsområdet. Seks medlemmer oppnevnt av Nidaros biskop møtte seks medlemmer oppnevnt av Muslim Society Trondheim i et fellesskap som hadde til mål å bygge varig tillit gjennom tålmodige samtaler om islam og kristendom både på et personlig og et samfunnsmessig plan. Det utviklet seg raskt en god tone og etter hvert et nært vennskap mellom medlemmene i gruppa, og samtalene har hatt positive virkninger i mange sammenhenger også utenfor selve forumet.

Selv om samtalen hadde brutale, ekstremistiske terrorhandlinger som bakgrunn, bidro den raskt til at muslimer og kristne i Trondheim utviklet et avspent, forståelsesfullt og tillitsskapende forhold seg imellom. Forumet kunne etter hvert ta på seg utadvendte oppgaver, både i form av en offentlig høring om barnevern, og i form at møter med andre organisasjoner, utdanningssteder og instanser, samt ved å holde åpne møter om dialog mellom religionene.

I 2012 drøftet forumet muligheten for en fordypet samtale omkring ekstremisme, terrorisme og vold i religionens navn. Initiativet kom fra Tayeb Berghout, algerier med bakgrunn som professor i islamstudier. Han måtte flykte fra Algerie sent på 1990-tallet som følge av konflikten i landet, og kom til Norge. Tayeb deltok i vårt forum fra starten og foreslo nå en dyptgående samtale for å drøfte dette fenomenet. Samtalen måtte spørre etter både definisjoner og manifestasjoner eller foreteelser av ekstremisme, prøve å forstå årsakene til at den opptrer og drøfte hvilke strategier en kan benytte for å møte fenomenet og forhindre at det får utvikle seg. Det var viktig å søke både en kristen, en muslimsk og en ikke-religiøs tilnærming til fenomenet og å definere like bredt hvilke strategier som kunne komme på tale.

Forumet samlet seg om en plan om en samtale over flere møter, og ba Tayeb holde en første innledning til temaet fra muslimsk side, fulgt av en tilsvarende innledning fra kristen side ved sokneprest Knut Kittelsaa, som har ledet forumet siden starten i 2003. Materialet fra disse innledningene, sammen med den påfølgende samtalen gjennom flere møter, danner grunnlaget for denne felles artikkelen om ekstremisme. Avsnittene som drøfter islam og arabiske forhold kommer fra Tayeb, mens Knut har skrevet om kristendom og kirke. Konklusjonene står vi sammen om, og vårt Forum har sluttet seg til hovedtankene i dokumentet.

Tayeb: Et utgangspunkt

Vi møter ekstremisme i form av brutale voldshandlinger i flere sammenhenger. Eksemplene er mange. I nyhetsbildet brukes begrepet hyppig for å beskrive ulike hendelser og grupperinger. Men i mange sammenhenger viser det seg at defineringen og forståelsen av fenomenet er ganske mangelfull og upresis, og det fører ofte til at meldinger ikke fører noen klarhet med seg og hendelser blir tolket feil. Å forstå og definere hva vi faktisk snakker om er derfor et første, stort problem. Siden det er et hovedmål for oss å klargjøre forhold mellom muslimer

og kristne, mener jeg det er nødvendig å gå grundig inn i den historiske bakgrunnen for nåtidens voldshandlinger, prøve å forstå hvordan ulike verdensbilder har utviklet seg og spørre om forholdet mellom ekstremisme og rådende kultur både i muslimsk og kristen sammenheng. Det blir også viktig å avdekke om historien viser brudd eller endringer i grunnoppfatningene i de to kulturene. Selv om vi kan si at terrorisme og ekstremisme innebærer å prøve å presse egne ideer og egen atferd på andre med vold, mot deres vilje, så er likevel mye fortsatt uklart. Et grunnproblem består i at dette feltet er så relativt: Det som kan være moderat for meg kan være radikalt for andre. Det en gruppe opplever som ekstremistisk atferd kan andre oppleve som politisk akseptabel og helt nødvendig handling.

Tayeb: Ekstremismens årsaker – et islamsk perspektiv

I følge arabisk kultur er ekstremisme det å forlate moderasjon, middelvei og balanse i et motsetningsforhold eller en konflikt. Arabisk kultur støtter arbeid for å nå omforente, balanserte løsninger. Ofte vil en spørre seg hva som er naturlig atferd, instinkt eller intuisjon, i det en tenker at Gud skapte oss til å handle basert på en slik naturbasert, balansert atferd. Da blir ekstremisme alt det som ødelegger muligheten for en slik naturlig atferd, alt det som ikke anerkjenner og respekterer en slik tenkning. Hver situasjon krever ny, grundig refleksjon. En kan ikke bare vise til mange hundre år gamle løsninger. Det grunnleggende spørsmålet vil være: Hva er i den andres interesse? Det som er til skade for den andres interesse vil raskt nærme seg ekstremisme. Hvis en i stedet for å spørre hva som er den andres interesse vil tvinge sitt eget på den andre, begynner en å tenke og handle ekstremistisk eller terroristisk. Ekstremisme er å gå bort fra moderasjon og balanse i forholdet til andre mennesker. Den handler om å ville påtvinge sine meninger og holdninger på andre med makt, i motsetning til moderasjon, islams modell, som handler om en oppførsel og en relasjon mellom mennesker preget av forståelse, særlig der mennesker har ulike meninger. Siden dette er grunnleggende tenkning i arabisk, muslimsk kultur, blir det ekstra smertefullt og helt uten mening når en prøver å begrunne ekstremistisk atferd med islam eller med arabisk kultur.

Hvis vi ønsker å kartlegge årsakene til ekstremisme i dag, er vi nødt til å se nærmere på historiske forhold. Mange ekstremistiske handlinger og hendelser avslører en tankegang der en opplever en eller annen urett eller underlegenhet som en ønsker å rette opp, og som en bedømmer som så krenkende at det er berettiget å søke den endret med ekstremistisk handling. Denne tenkemåten er ikke oppstått i ekstreme grupperinger, men er en dyptsittende erfaring fra tidligere historiske perioder.

Den europeiske koloniseringen av afrikanske og arabiske områder på 1800-tallet har gitt den muslimske verden en slik dyptsittende erfaring, som ennå på langt nær er bearbeidet i disse folkene. Lenger tilbake i historien gir korstogstiden tilsvarende erfaringer i møtet mellom den muslimske og den kristne verden. Når dette møtet kommer i fokus, ses ofte politiske og religiøse forhold i sammenheng. Muslimsk, arabisk identitet står mot europeisk, kristen identitet. I dag vil vi begge kunne beskrive okkupasjon av andre folk eller kolonisering av områder som ekstremistiske. De handler om en maktutøvelse som ble påført andre i strid med deres ønske, og som førte til mange hendelser og handlinger preget av vold og terror. Kolonisering og okkupasjon er avvik fra normal atferd. Det som skjer er ensidig basert på den ene parts interesse. Men det er et grunnleggende problem at den som okkuperer eller koloniserer ikke ser på sin handling som ekstremistisk, men tvert imot som berettiget eller naturlig. Gjennom historien har slike handlinger vært utført av både islamske og kristne myndigheter, og de har kjent seg berettiget til sine handlinger og dels tilmed hevdet at de vil være gode og tjenlige for dem de går ut over, dem som blir okkupert eller kolonisert. Dette viser at ekstremisme ikke kan begrenses til handlinger utført av marginale grupper som f.eks. dagens al

Quaida. Politiske myndigheter med legitim makt på sitt eget landområde kan også utføre ekstremisme gjennom sin invasjon og maktbruk overfor andre folk, nasjoner eller landområder. Kolonialisme vil være både ekstremisme og terrorisme, mens en ikke uten videre kan regne det å kjempe mot kolonialisme som terrorisme. I likhet med vår tids rettstenkning, tenker islam at det er legitimt å forsvare seg og sitt samfunn når det angripes med vold.

Dette viser at om en ønsker å forstå ekstremisme må en også drøfte en rekke grunnleggende spørsmål om maktforhold og om hva som er politisk akseptable handlinger. Hvem er den handlende? En ytterliggående gruppering, eller en stamme, en klan, en nasjon, et imperium? Om religion er involvert, hvordan skjer det da? Er det knyttet til kulturell eller gruppemessig identitet, eller skyldes handlingene en direkte religiøs motivasjon?

Den arabiske, muslimske verden levde lenge som en enhet med felles språk, religion og kultur, men med en rekke mer eller mindre lokale myndigheter og maktpersoner. Klan, stamme, område – en rekke faktorer hadde betydning for maktmønsteret. Til dels kunne det være konflikter og motsetninger mellom disse ulike gruppene, selv om de delte en felles tro og snakket samme språk. Med oppløsningen av det osmanske riket for omkring hundre år siden skjedde det mye nytt i dette området. Europeiske stater, i første rekke England og Frankrike, engasjerte seg her med en begrunnelse som de selv anså som høyverdig, men som medførte maktbruk utenfra, og som påførte området både politiske og kulturelle endringer som ble oppfattet som fremmede makters overgrep mot befolkningen. Dette skjedde både i Nord-Afrika, i Midt-Østen og på den arabiske halvøya. Denne maktutøvelsen skapte en underlegenhetsfølelse og en bitterhet som etterkrigstidas uavhengighetsutvikling ikke helt har kunnet bøte på. Befolkningen i landene som etter hvert ble uavhengige opplevde ikke egentlig frigjøring, siden de som overtok makten ofte ikke hadde noen basis i befolkningen, men enten hadde kjempet seg til posisjonene eller fått dem overlatt fra de tidligere kolonimaktene som ønsket samarbeidsvillige ledere i de nye selvstendige landene. Landenes grenser ble dessuten til dels trukket uten særlig hensyn til lokale forhold, noe som la kimen til nye konfliktmuligheter og motsetningsforhold.

En slik dyptgående følelse av underlegenhet og urett var også til dels koblet sammen med en følelse av at vestlig kultur betydde dårligere moral og langt mer kynisme enn det som var tilfelle i ens egen arabisk/islamske kultur. Dette ble ikke enklere ved at det i mange områder rådde en ganske svak eller manglende forståelse av islam, med lite kjennskap til islams verdier. Mange muslimer har ikke forståelse for forskjellen mellom kultur og religion. De tror islam er tradisjoner, skikker og historie slik de kjenner dette fra sitt hjemsted. Ulike skoleretninger innen islam kan også bli brukt til å fremme motsetninger, når en ikke tolererer hverandres syn. Kanskje har en også en mangelfull forståelse av hvilke hensikter myndigheter hadde eller av hvilke forhold som rådde ellers i verden. Makthavere i mange land bruker islam til å legitimere sin makt og til å støtte opp omkring motsetninger for å beholde makten. Det er ikke enkelt å finne den gode veien videre når både kunnskap, oversikt og gode hensikter mangler.

Dette ble ytterligere vanskeliggjort ved at mange muslimer la til grunn en bokstavelig, ureflektert forståelse av islam. Hvis en for eksempel tar Sura 9:5 om å drepe avgudsdyrkerne bokstavelig, er det kort vei til terrorisme. Det finnes også mange eksempler på konflikter der begge parter påberoper seg islam, og dermed ikke evner å finne noen felles plattform for å bearbeide motsetningene seg imellom. Hvis dette henger sammen med sosiale ulikheter blir alt bare enda mer uoversiktlig. Dessuten spilte mange politiske makthavere på ulike motsetninger i befolkningen. Arabiske makthavere rekrutterte både sufister og salafister på sin side i sin konflikt med befolkningen. Tilsvarende skjedde i Mubaraks Egypt og Alis Tunisia.

Dermed var det ikke mulig å lykkes med konfliktløsningen. En behandlet bare symptomer, ikke årsaker. Disse lederne valgte makt og posisjon foran hensynet til befolkningens frihet og rettferdige kår, og foran ønsket om å styre etter islams verdier og normer.

Men det er likevel ikke slik at fattigdom og liten utdanning nødvendigvis fører til terrorisme. Tvert om ser vi i dag at mange av de ivrigste ekstremistene er velutdannede mennesker med store kunnskaper om både samfunn, tekniske forhold og kultur. Slik var det med Bin Laden og mange av dem han hadde med seg i terrorhandlingene mot USA 11. september 2001, og med terrorister i mange andre aksjoner. Fattige og kunnskapsløse mennesker har derimot ofte nok med å skaffe seg og sine det daglige brød.

Når en ser på dette samlet, ser en hvordan flere typer uklarhet veves inn i hverandre, bygger på hverandre og skaper vanskeligheter i forhold til å beskrive hva ekstremisme er. Det er mye uklarhet omkring defineringen av begrepene ekstremisme og terrorisme. Konseptene kan ha svært forskjellig basis. Dermed blir alle forsøk på å stille diagnoser eller skape forståelse vanskelige. Beskrivelsene har med seg uklarheter og er noen ganger svært motstridende. Dermed blir også strategier og handlingsplaner for å bekjempe eller imøtegå ekstremisme uklare og lite egnet for å skape gode løsninger. Helt opp til FNs drøftinger av ekstremisme og terrorisme er disse uklarhetene med, og dermed blir tiltakene uklare og fører ikke til de resultatene en ønsker. Når det på så mange områder i håndteringen av ekstremisme lever uklarheter, motstridende interesser og for lite dyptgående refleksjon, blir det heller ikke enkelt å skape forhold som kan forebygge og forhindre utvikling av ekstremisme. Det er altså bare gjennom en grundig fordypning og en sterk vilje til redelighet en kan finne veien gjennom disse vanskelighetene. I en slik prosess må en også spørre seg hva for verdier religionene faktisk byr på, i stedet for å bruke slagordmessige religiøse enkeltformuleringer eller en ureflektert bokstavtroskap i omgang med religiøse tekster. Etter min mening vil et slikt grundig studium vise at både islam og kristendom har i seg verdier og perspektiver som kan gi helt avgjørende viktig materiale til å bekjempe og forhindre utviklingen av ekstremisme, men dessverre har ofte både muslimske og kristne makthavere lagt vekt på helt andre preferanser enn dem de kunne funnet i sin egen religion, med tragiske følger for de menneskene som ble ofre for deres maktbruk.

Tayeb: Et aktuelt eksempel

La oss nå se på et eksempel på hvordan dette kan skje. Vi tenker på tragedien som det algeriske samfunnet opplevde fra begynnelsen av nittennittallet, og som førte til tap av mer enn 250.000 menneskeliv i henhold til offisiell statistikk, et tall som bekreftes av mange aktører på menneskerettigheter i og utenfor Algerie. Sannsynligvis er tallet høyere. En kan legge til tusenvis av døde enker og foreldreløse, og konflikten hadde dessuten mange fordrevne flyktninger utenfor Algerie. Alt dette ble utløst av politikere som ikke aksepterte et valgresultat. Maktbruken var nok tenkt å være kortvarig, men motsetningene lever ennå, over tjue år senere. Et stort antall av de døde i denne konflikten var godt utdannet, og landet blødde også økonomisk ubeskrivelig mye. Tapene skjedde overalt og i nesten alle samfunnslag, og de førte til en sterk brann, en ånd av hevn som igjen betales med mange menneskers liv, og med utbredelse av sosial kriminalitet, og med fremveksten av nye generasjoner som er preget av vold, opprør og frustrasjon. Dette skriver jeg, Tayeb, av egen erfaring. Jeg var vitne til denne tragedien, og jeg levde med disse dramatiske forholdene fra øyeblikk til øyeblikk, ikke bare time for time, siden jeg på grunn av mine handlinger og valg kunne vente en pågrepelse eller kidnapping eller drap eller fengsel, eller kanskje en plutselig død i en dramatisk hendelse. Hvert øyeblikk av dagen og natten levde jeg i en slik atmosfære, Gjennom dager og år levde jeg med frykt og smerte og harde lidelser. Jeg var universitetslærer og forfatter, og ble nektet

plass i samfunnet av de motstridende kreftene som kjempet om makten, fordi jeg insisterte på å opprettholde min uavhengighet intellektuelt og politisk, jeg ønsket sosial fred og ville bidra til en strategisk utvikling av samfunnsfellesskapet uten å slutte meg til noen av partene i konflikten. Situasjonen for en som ønsker å være uavhengig i slike tragedier og nasjonale konflikter er ofte at en møter sinne og reaksjoner fra begge parter, og blir et direkte mål for begge. Det er akkurat det som faktisk skjedde. Jeg ble et direkte offer for mitt lands tragedie, og måtte flykte fra landet. Et år satt jeg fengslet i Syria. Makthaverne der ville returnere meg til Algerie hvor en dødsdom ventet. Men venner hjalp meg så jeg ble tatt hånd om av FN, og slik kom jeg i sikkerhet i Norge. Virkningen av den ekstreme usikkerheten hang fast i meg lenge. Først etter tre år i Norge slapp angsten og marerittene etter hvert taket. Jeg har altså i mitt eget liv gjort den erfaringen at et regime som selv utøver ekstremistiske handlinger mot sin befolkning stemplet meg som terrorist og folkefiende. Helt utilstrekkelige fortolkninger av hva som skal fordømmes som ekstremisme og terrorisme, skapte en situasjon der alle sto mot alle, og usikkerheten ble total.

Tayeb: Ekstremisme – et forsøk på avklaring

Med bakgrunn i denne erfaringen fra Algerie vil jeg nå nærme meg en beskrivelse av hva ekstremisme er. Det er åpenbart at det henger nært sammen med maktutøvelse og voldshandlinger, og med hvordan en forstår grunnlaget for disse. Vestlige demokratier har en klar forståelse av at politisk makt baserer seg på folkets avgjørelser i valg. Slik har det ikke alltid vært i disse landene, som har en historie med enevelde og betydelig illegitim, voldelig maktutøvelse, og slik er det heller ikke andre steder i vår egen tid. I den tredje verden har makt tradisjonelt vært utøvd av lokale ledere, og blitt balansert med tillit og inkludering, særlig i lokalsamfunn. Men dette er sårbart, og innebærer noen ganger en maktutøvelse som blir autoritær, streng og krevende. Herfra er veien kort til undertrykkelse, vold og terror, der mennesker ikke lenger blir respektert og beskyttet. Slik ekstremisme betyr et skarpt avvik fra menneskers medfødte og generelle juridiske rettigheter i samfunnet, rettigheter som er det normative grunnlaget for ideer og holdninger både overfor enkeltpersoner, samfunnet og staten, og som er basert på det forhold at alle har grunnleggende friheter og rettigheter og interesser både som enkeltpersoner og som stat og samfunn. Vold eller terrorisme er et klart forsøk på å velte over ende den praktiske gjennomføringen av dette som det er ønske om og sedvane og juridisk behov for. Bruk av vold og fysisk makt bryter med det moralsk bærende i denne visjonen og er en brutal inngripen i menneskers liv som utradierer personvern og menneskerettigheter, og i sin konsekvens innebærer en fornektelse av retten til selve livet. Det preger ofte en ekstremistisk situasjon at samtalen mellom partene bryter sammen. Når en part mener seg å ha den fulle og hele sannhet, blir behovet for å overbevise den andre mindre, og en velger i stedet volds- og makthandlinger som tvinger ens egen sannhet på den andre parten. Når ekstremisme forstås på denne måten, rammes både marginale grupper og staters makthavere, dersom deres handlinger får et slikt uttrykk. Samtidig er det viktig å se at ekstremisme kan være begrenset til å gi verbalt uttrykk for synspunkter eller til å ytre seg hatefullt om andre eller om et samfunn eller en situasjon. Når ekstremisme begrenser seg til ytringer, skal den ikke nødvendigvis bekjempes på samme måte, men imøtegås med argumenter og samtale. Hvis dette utvikler seg til trusler blir det annerledes. Når mennesker får grunn til å føle seg utrygge, er det tid for reaksjoner og inngripen, også før truslene medfører vold eller terror.

Ekstremisme og terrorisme oppstår ikke i et tomrom, men innebærer en fortolkning av kulturelle, sosiale og politiske forhold i et samfunn eller et område. De momentene som fører til ekstremisme kan også ligge utenfor eget samfunn, eller ligge i andre makters inngripen i eget samfunn, slik vi ser at kolonialismen er en viktig faktor i mange tilfelle. Den ekstremismen vi møter i dag innen den muslimske verden, henger sammen med tolkningen av relasjonen mel-

lom den vestlige og den arabiske verden gjennom mange generasjoner. Dette er et komplekst forhold, der ikke bare selve koloniseringen spiller med, men også senere virkninger av den, og hvordan senere makthavere har søkt å føre en slags kolonialistisk kultur videre og fortsatt overgrepene mot befolkningen. Når gamle kolonimakter fortsetter å ha innflytelse, og dagens makthavere ikke fungerer demokratisk, opprettholdes mange rammebetingelser som skaper reaksjoner, og blant disse ser vi også ekstremistiske holdninger og handlinger. Gjennom dette opprettholdes et dårlig bilde av muslimer i vesten, og så blir det hele låst fast i en negativ sirkel. Den som blir preget av ekstremistiske holdninger i en slik setting opplever at både personlighet og tenkesett blir ødelagt, og både følelser, adferd og holdninger til andre mennesker blir rammet. Det fører til stort misbruk av ressurser, tid og penger som kunne vært brukt til å bygge et menneskelig samfunn. Internt blir disse samfunnene påført dype sår og i vesten skapes det islamofobi og fordommer. Og bevegelsene går videre i denne onde sirkelen, om en ikke lykkes med å bryte den.

Utviklingen av moderne internasjonal folkerett, med en ny internasjonal rettsorden der alle mennesker og alle folkeslag tilkjennes visse grunnleggende rettigheter, kan vise seg å være et element som kan skape dette bruddet. Men det er et problem at noen få land har det meste av ressursene, holder på sin dominerende innflytelse i verden og bruker sin veto i FN flittig, så de beskytter sin posisjon, rikdom og innflytelse. Den arabiske våren, som vi har sett i en rekke land de siste årene, kan også være et element til å bryte den onde sirkelen. Her søker en nye, mer grunnleggende verdier, ønsker å skape en samfunnsorden bygd nedenfra og innenfra i det enkelte land, og med det en ny, positiv identitet. Men utviklingen har fulgt ganske ulike spor i de landene som er berørt, med stor avstand mellom Tunisia, Libya, Algerie, Egypt, Jemen og Syria i den måten våren utvikler seg på. Skal den vestlige verden bidra til å bryte den onde sirkelen, må den holde oppgjør med sin kolonialistiske fortid og sine imperialistiske tendenser i samtiden, og begrave den oppdelingen av verden i venn og fiende som særlig preget Bush-administrasjonens amerikanske politikk etter 11.9.2001, der den muslimske verden langt på vei ble definert som en ondskapens akse. Ansvar for å skape et slikt brudd, som virkelig kan gjøre slutt på ekstremisme, deles altså av alle aktører i det globale politiske liv, både nasjonalt og internasjonalt, og også religiøse ledere kan spille en viktig rolle i dette arbeidet.

Knut: Et kristent perspektiv

Sett fra kristen side kan jeg uten videre slutte meg til mye av den prinsipielle tenkningen som Tayeb presenterer fra islamsk side. Det er interessant å se at en grundig refleksjon avdekker store felles verdsett mellom kristne og muslimer i møte med ekstremisme. Med tanke på at ekstremisme i dag ofte møter oss i muslimsk drakt, er denne analysen viktig. Men samtidig er det grunnleggende viktig å få et ærlig og realistisk forhold til vår egen europeiske historie, der kristne og kristendom ikke alltid har lyktes i å bekjempe ekstremisme, men snarere har støttet politisk maktbruk på bekostning av andre, og også i mange sammenhenger voldshandlinger mot annerledes troende og tenkende.

Her er det nærliggende å vise til Tayebs poengtering av hva kolonialiseringen medførte i den islamske verden. Dette handler om at de kristne europeerne la under seg store deler av det nære Østen, Afrika og Asia ut over 1800-tallet. Denne kolonialiseringen og involveringen så de europeiske maktene på som en følge av deres kulturelle overlegenhet og som en viktig sikring av egne samfunns interesser, og den ble fulgt av en offensiv misjonsstrategi fra kirkenes side. Det var ikke særlig mange kirker som tok til orde mot kolonialiseringen. Tvert imot brukte de den som handlingsramme for en storstilt misjonsoffensiv. Begrunnelsen for kolonialisering og for misjon var ofte svært like: Det handlet om å bringe Europas lys ut til

alle folkeslag. Realitetene i koloniseringen var ofte noe helt annet. Den handlet om maktbruk og hegemoni. Vi kan ikke fraskrive misjonærene idealisme, offervilje og iver etter å vitne om sin tro, men mye misjonsvirksomhet på 1800-tallet ble preget av et europeisk syn på resten av verden. Det kan jo være et lyspunkt i denne sammenheng at mange kirker som var et resultat av kristen misjon, var idemessige bidragsytere og deltok aktivt i utviklingen av koloniene etter hvert som denne prosessen kom i gang midt i forrige århundre.

Omkring første verdenskrig rykket de europeiske maktene på tilsvarende vis inn i de områdene det osmanske imperiet hadde kontrollert, for å styrke sin posisjon og få innflytelse på utviklingen i området. Maktambisjoner og politisk dominans var utvilsomt de viktigste i denne sammenheng, ikke religion. Men av lokalbefolkningen ble dette oppfattet som at det kristne Europa nå trengte seg inn på arabisk, islamsk område. Den europeiske maktutøvelsen ”farget av” på muslimenes forståelse av kristendommen.

Når vi skal forstå kirkens og kristendommens forhold til ekstremisme er det også nødvendig for oss å se lenger tilbake. Noen spredte eksempler viser raskt at kirke og kristendom hadde nære bånd til myndigheter og makt, og at kirken lenge ikke hadde evne til å kritisere maktbruk:

Korstogene var fra kristen side begrunnet i at Det hellige land ikke måtte falle i hendene på de vantro, men tilhøre den kristne verden. Militær makt ble brukt for å fremme dette, i en brutalitet som kostet et utall menneskeliv på begge sider. Kirken var en aktiv og ofte ukritisk støttespiller for denne maktpolitikken. Som kjent deltok også norske konger i dette i det tidsrommet kristendommen nådde våre kyster. Korstogshistorien er i tilbakeblikk et skammelig kapittel i kirkens historie.

Utdrivelsen av jødene og muslimene fra Spania sist på 1400-tallet var en makthandling sterkt motivert av en tanke om at kristendommen skulle råde grunnen alene i Spania. Denne utdrivelsesprosessen pågikk over flere år og medførte store lidelser. I troens navn ble det brukt brutal militær makt mot annerledes troende, helt uten respekt for enkeltmenneskers liv. Det spanske kongehuset hadde kirkens støtte i denne ”rensingen” av det sørlige Spania. I vår egen historie nasjonalt var vår kirke lenge helt enerådende, og rådde over maktmidler til å styre menneskers tro. I tida etter reformasjonen rådde eneveldet. Alle måtte tro som kongen. Det var ikke tillatt ikke å være kristen. Jøder var utelukket fra Norge. Bare prester fikk holde religiøse forsamlinger. Andre fikk ikke drive forkynnelse, og andre kirker fikk ikke organisere seg. Kvekerne gjorde det i 1818 og ble ikke stoppet, men annen kirkelig virksomhet kom ikke til Norge før i 1845 da Den katolske kirke reetablerte seg i landet. Siden er dette gradvis endret fram til dagens multireligiøse samfunn, men det var først i 2012 at Den norske kirke opphørte å være en statskirke. Det er ikke uten skamfølelse vi i dag ser tilbake på hvordan vår kirke i mange århundre støttet seg på makten for å kontrollere troen.

Heller ikke vår egen tid er uten lignende tendenser: Kristen sionisme finnes i ulike varianter både i Europa og i USA, og også i Norge, og noen av disse grupperingene er ganske ekstreme når en for eksempel ser hva de aksepterer at Israel kan gjøre mot den palestinske befolkningen. Det er ikke uvanlig at disse grupperingene begrunner sin støtte til israelsk maktbruk med sitater fra bibelen og henvisning til sin gudstro.

Om vi skulle tenke at kristne er mot all ekstremisme, forteller altså vår egen historie noe annet. Det er grunn til å minnes dette og holde oppgjør med det, slik vi ber muslimene holde oppgjør med ekstremister i deres leir. Vi har et felles arbeid å gjøre med å reflektere på hvordan islam og kristendom kan bekjempe ekstremisme, terrorisme og annen radikal atferd som rammer mennesker urettferdig. Dette er det vi har fokus på i denne artikkelen. Dette var også fokus i Kontaktgruppa MKR-IRN i Oslo der muslimer og kristne sammen utarbeidet en

Fellesuttalelse mot religiøs ekstremisme. Den ble offentliggjort 22.11.2011, og vi viser til denne som et viktig statusdokument.

Knut: Tilslutning til Tayebs refleksjon

Tayeb har gitt oss et reflektert innblikk i islamsk tenkning og filosofi omkring ekstremisme. Mye av det filosofiske materialet, og verdiene de røper, er felles for muslimer og kristne.

For eksempel deler vi tanken om den nødvendige refleksjonen omkring møtet med ”de andre”. Det er nødvendig i et fellesskap å spørre etter de andres interesse og hva som kan skade dem. Slik kunnskap må til om en vil unngå konflikt og utvikling av ekstremisme. Ekstremisme er handlinger som ikke tar hensyn til den andres interesser.

Som kristne må vi videre legge oss på sinne den arabiske verdens opplevelse av europeisk kolonialisme. Muslimer sitter med en historisk erfaring om at det kristne Europa ikke alltid har handlet i tråd med hensynet til moderasjon og respekt for ”den andre”. Det Europa har sett på som naturlig utbredelse av egen makt og kultur, har andre land og områder opplevd som aggressive, fiendtlige handlinger uten respekt for deres interesser. Altså som en variant av ekstremisme.

Jeg tror også at vi kan kjenne igjen det han forteller om manglende forståelse av og grunnleggende kunnskap om islam blant grupper som framstår som ekstremister, i europeiske makthaveres handlinger og i vår egen tid i ytterliggående konservative kristnes synspunkter. De har tenkt seg å representere kristen kultur, men deres handlinger holder ikke mål overfor kristne verdier. Denne dobbelheten har fulgt Europa fra tidlig middelalder til midt i forrige århundre: En kristen kultur og identitet har levd side om side med en maktambisjon og maktforståelse som slett ikke kan forsvares ut fra kristendom. Det er trist å se hvor lite europeiske kirker tok tak i dette og ga det et kritisk perspektiv. De kristne kirkene i Europa ser ut til å ha levd godt med dette motsetningsforholdet gjennom mange århundre. De kirkene som opplevde seg som nasjonale, har til tider støttet egen nasjon i krigssituasjoner mellom Europas nasjoner. Dette så vi så sent som i krigen i Bosnia på 1990-tallet.

Først i det Europa som vokste fram etter annen verdenskrig ser vi endringer i dette perspektivet. Europeiske folk valgte i ruinene etter annen verdenskrig en annen vei enn stadige, gjensidige kriger. Etterkrigstida la grunnlaget for ny europeisk samhandling. Dette kom parallelt med avviklingen av koloniene i Asia og Afrika, først i India og Pakistan, senere i land etter land, til de fleste koloniene var avviklet midt på 1960-tallet. Andre verdenskrig skapte en ny europeisk identitet. Det er i dette perspektivet en må lese tildelingen av Nobels fredspris til EU. Siden perspektivet fra Den kalde krigen mellom Vesten og Sovjetunionen var så dominerende helt til sist på 1980-tallet, var det kanskje vanskelig å se betydningen av denne endringen. Men i ly av den tilspissede konflikten mellom Øst og Vest er det altså vokst fram en ny, felles europeisk selvforståelse som – enda den umiddelbart virker svært sekularisert – er i langt dypere samklang med grunnverdiene i kristendommen enn tidligere tiders europeiske identitet.

Når Tayeb videre peker på bokstavtro som et problem innenfor islam, er det også et element vi kjenner igjen innen kristendommen. Særlig tydelig er dette i enkelte fundamentalistiske kristne miljøers lesning av Det gamle testamente. Profetier, for eksempel omkring gudsfolket og deres land, blir lest bokstavelig som tolkning av vår tids politiske hendelser, og gitt som støtte til en maktbruk som målt med de grunnleggende kristne verdiene er helt uakseptabel. Dette leder til en militant kristendom, som er desto mer skremmende siden den i og for seg

ikke springer ut av nød, men med henvisning til bokstavtro bibellesning avviser som troløs og ukristelig en kritisk innstilling til disse hendelsene. Her er vi svært nær kristen ekstremisme. Slik lesning av bibelen kommer tydeligst til uttrykk i forhold til Israel og dette landets politiske aktivitet.

Knut: Kristendom, humanisme og menneskerettigheter

De kristne kirkene har gjennom de siste hundre årene utviklet et stadig voksende samhandlingsmønster innenfor forpliktende økumeniske fellesskap. Konfesjonelle kirker er sluttet sammen i felles organisasjoner. Over konfesjonsgrensene er de aller fleste større kirker bortsett fra Den katolske kirke med i Kirkenes Verdensråd, som på det praktiske planet samarbeider nært også med Den katolske kirke. I Europa samarbeider kirkene godt gjennom Konferansen av Europeiske Kirker. I dette omfattende samarbeidet ser vi et betydelig kristent engasjement for fred, utvikling, menneskerettigheter, rettferdighet, omsorg for skaperverket og miljøansvarlighet. Denne utviklingen fram mot et så sterkt, forpliktende engasjement på disse områdene at det er blant de dominante endringstrekkene i kirkene verden over.

Gjennom denne prosessen har kirkene søkt tilbake til sine røtter, og søkt sammen i en teologisk refleksjon. Kanskje har denne prosessen vært drevet fram dels også av et behov for å holde sammen i en tid med voksende avstand til maktnivået i samfunnet. Kirkene i Europa er nå i svært liten grad støtteaktører for sine nasjonale politiske myndigheter. Snarere opplever nok politikerne i mange europeiske land kirkene som krevende, kritiske røster på mange saksfelt. Og et av de feltene der kirkene nå langt på vei taler med en stemme, er i møte med politisk og religiøs ekstremisme.

Knut: Europa og islam

Det er nødvendig å ta et sideblikk til Europas historiske forhold til islam når en prøver å skape en ny, felles front mot ekstremisme. Europas opprinnelige selvforståelse vokste fram samtidig med og i motsetning til et ekspansivt islam, politisk drevet fram av det osmanske riket. Da Konstantinopel falt for tyrkerne, og den kristne metropolen ble et islamsk hovedsete, vokste en ny europeisk identitet fram. Europa har alltid siden definert seg selv i motsetning til verden omkring, det vil i stor grad si islam. Konflikten ble forsterket med videre osmansk ekspansjon fram til 1500-tallet, da Wien var beleiret og frykten for ”tyrken” var stor langt inn i Tyskland. Et hovedelement i denne europeiske identiteten var kristendommen og den europeiske, kristne kulturhistorien. At denne spilte sammen med militære maktambisjoner hos Europas herskere ble som vi har sett ikke i særlig grad problematisert fra kristent hold.

Også på dette området har etterkrigstida brakt endringer. Islam er ikke lenger en fremmed størrelse utenfor Europas grenser, men en betydelig religion inne i de fleste europeiske land. En ny europeisk identitet må altså integrere islam, samtidig som den slik vi har sett, må nydefinere maktambisjoner og fredsperspektiv. Denne prosessen er godt i gang, og det er mulig å se lokal, norsk religionsdialog i dette perspektivet, som en aktivitet som har til mål å skape et Europa med fredelig mellommenneskelig samkvem også på tvers av religiøse tradisjoner og identiteter.

Knut: Kristendommens etiske perspektiver

Når kirkene nytolker sitt engasjement innenfor fred, rettferdighet og menneskelig mangfold, søker de til flere elementer i sine egne kilder:

Det ligger et betydelig potensial i Jesu egen forkynnelse. Han forkynte integrering av utstøtte, helbredelse for syke, frigjøring for fanger, håp for fortvilte, trøst for sørgende og kjærlighet til fiender.

Jesu egen livs- og dødshistorie er en sterk fortelling om kjærligheten som utholder alt, og om viljen til å dø for andre – helt motsatt av maktbruk for å sikre sine kår.

Kristendommens etiske grunntekster, som de ti bud og det doble kjærlighetsbudet, forplikter mennesker til nestekjærlighet, og til et liv i gjensidig respekt, fred og samarbeid. De løfter fram kjærligheten som et grunnleggende livsperspektiv, tar avstand fra vold, tyveri og misbruk av andre mennesker, og utfordrer til liv i byggende samhandling med alle andre mennesker.

Historien om de første kristne, som forteller om et liv i et stort religiøst mangfold og med total politisk maktløshet for de kristne, er også en viktig inspirasjonskilde. Den rommer også mange fortellinger om mennesker som var Kristi etterfølgere i lidelse og død, dem kirken kaller martyrene. Felles for dem er at de avsto fra all bruk av vold, og at martyriet for mange var et resultat av offervillig, kjærlig tjeneste for andre mennesker.

Selv de tekstene som oppfattes som kirkens helt sentrale utfordringer kan leses i dette perspektivet. Misjonsbefalingen, som så å si identifiserer den kristne kirkes hovedoppgave til å være et fellesskap som vitner om sin tro, indikerer at kirken gjennom sin vekst skal være et redskap for fred og forsoning mellom menneskene. Den viser til at kirkens innsats ledsages av Jesu Kristi makt, som ikke er av denne verden, og at hans fred skal følge alle som blir døpt. Kirkens misjonsinnsats i dag er da også overalt ledsaget av omfattende diakonal, medmenneskelig innsats og kirkene bidrar nå ofte til samfunnsutvikling og konfliktløsning der de er i arbeid.

De bibelske beretningene om skapelsen, som handler om hele menneskeslekten og alt som lever, indikerer også at mennesket har ansvar for hele det fellesskapet Gud har skapt, og for at Guds skaperverk kan leve reproduktivt og bærekraftig. De forteller at alle mennesker har fått sitt liv av Gud og er skapt i Guds bilde. Dette er altså en allmenn menneskelig verdi, ikke en kristen. Uansett forskjeller i kultur, tro og språk deler mennesket disse verdiene. Den fremmede tilhører Gud.

Fra alle disse kildene kan kristne hente inspirasjon og tanker for sitt engasjement. I en slik refleksjon var det naturlig å støtte utviklingen og fastsettelsen av menneskerettighetene, og videre å engasjere seg for forsoningsarbeid og konfliktnedbygging, å fremme rettferdighet og frihet, å bekjempe fattigdom og nød, å arbeide med miljøvern og styrke et bærekraftig skaperverk, og å motarbeide all ekstremisme. Det samlede motivet for dette brede engasjementet er at fred, rettferdighet og vern om skaperverket må være én stor, helhetlig aktivitet som må gjelde for og inkludere alle mennesker for å lykkes. Dermed er det ikke rom for enkeltgruppers voldelige særhandlinger. De vil alltid bryte ned og ødelegge menneskenes felles ambisjon om å skape et levedyktig, fredelig og godt globalt fellesskap i et bærekraftig miljø. Heller ikke politiske myndigheter kan handle i konflikt med disse premissene uten å miste legitimitet og nærme seg ekstremisme.

Dette engasjementet, som altså har vokst seg sterkt i kirkene gjennom de siste hundre årene, er et engasjement som peker ut over kirkefellesskapet og må inkludere alle mennesker av god vilje. Det er altså i seg selv en drivkraft til samhandling mellom alle religiøse grupperinger som kan samles omkring disse målene. Kirkenes motivasjon for religionsdialog ligger i dette perspektivet. Alt vi kan gjøre for å styrke menneskehetens mulighet for å skape en god framtid for alle mennesker, det er vi forpliktet til å være med på.

Når en ser dette engasjementet i et lengre, historisk perspektiv, ser en at det bærer i seg en grunnleggende endring i forhold til tidligere århundres religiøse engasjement i Europa. Det bryter med den maktpolitiske tenkemåten som handler om å beskytte seg og sin identitet med vold, og å sørge for materiell ekspansjon med militære midler. Dermed står det også i en helt

grunnleggende konflikt med en tenkemåte som vil rettfærdiggjøre ekstremisme med egen religion. Samtidig innebærer det også et oppgjør med den maktpolitikken europeiske stater tidligere har utfoldet, og som har fått så ødeleggende virkninger over store deler av verden gjennom kolonisering og krigføring.

Kristne og kirker som vil styrke og videreutvikle dette engasjementet for fred, rettfærdighet og vern om skaperverket, vil søke samarbeid med alle gode krefter, både innen andre religioner og hos medmennesker som er motivert til slik innsats gjennom humanisme og rettfærdighetstenkning. Det er en særlig utfordring – og samtidig en stor og frigjørende glede – å stå i et slikt engasjement sammen med mennesker fra andre hold som en tidligere var i konflikt med eller definerte seg i motsetning til.

Tayeb og Knut: Konklusjon

Vi ser altså at islam og kristendom gir oss mange felles verdier å bygge på i kampen mot ekstremisme. Sammen kan vi også bidra til å skape en langt dypere forståelse av den dynamikken som skaper ekstremisme i ulike sammenhenger. Begge religioner må vedkjenne seg og gjøre opp med sin historie der den har vært voldelig og fungert ekstremistisk gjennom maktbruk som har rammet andre mennesker og ødelagt deres liv. At kristne og muslimske ledere handler i fellesskap på dette området, er av største betydning i verdens samlede innsats for å få bukt med ekstremisme og terrorisme.

Vi deler den tanken at ekstremisme må forstås bredt, og må sees i sammenheng med både historie, tidligere konflikter, kolonialisme, maktambisjoner og selvforståelse. Det er også viktig å skille mellom politiske handlinger og religiøse ideer. Med tanke på hva som skaper grobunn for ekstremisme, vil vi særlig peke på dette:

- Sporene etter kolonitida viser at den underlegenhetsfølelsen som ble skapt fremdeles vedvarer i mange miljøer. Mange land og områder som ble frigjort fra koloniherrerne fikk politiske diktaturer til avløsning. Dette skjedde mange steder både i den islamske verden og i land der kristendommen er den dominerende religion, og har videreført motsetningsforhold mellom befolkning og maktelite som var velkjent i kolonitida.
- I mange sammenhenger rår det et tilsvarende maktmonopol i tolkningen av religiøse tekster. Det har ført til at befolkningen i mange land bøyer seg for tolkningene fra mennesker som hevder å formidle sannheten om religion og gudstro, den rene og ekte tro. I stedet bør de gå til de religiøse tekstkildene selv og sette seg inn i deres budskap.
- Kolonialismens epoke preger mange muslimers oppfatning når de skal forstå hva som skjer i vår egen tid. Handlingsmønstre fra kolonitida brukes som tolkningsnøkkel på hendelser i vår tid, ofte med det til følge at motsetninger fastholdes og forsterkes.
- Vestlige stormakter bruker to ulike målestokker, en innen egen maktsfære, en annen når de skal bedømme forhold i den muslimske eller arabiske verden. Hendelser som ikke ville vært akseptert i eget land, blir godkjent og ofte støttet i andre land. Særlig gjelder dette i vurderinger og handlinger overfor antatte fiender. At en demokratisk valgt president avsettes av de militære, slik det skjedde i Egypt i juli 2013, ville utløst en konstitusjonell krise i USA, mens vestmaktene umiddelbart aksepterte endringen. Da så voldsbruken tok overhånd, var grunnlaget for kritikk fra vestmaktene sterkt svekket.
- Lokale konflikter, som ofte har sin årsak i økonomiske, sosiale, etniske eller ressursmessige forhold, blir ofte tolket religiøst og partene blir beskrevet etter sin religiøse tilhørighet, selv om religion ikke utløste konflikten. Det utløser religiøs ekstremisme og gjør en løsning av konflikten vanskeligere. Eksemplene her er mange: Konflikten mellom Hellas og Tyrkia først på 1900-tallet, Balkankrigene på 1990-tallet og dagens borgerkrig i Syria er noen.

- De fleste mennesker kjenner bare sin egen kultur og lever ureflektert i den. De gjør seg ikke kjent med andres kultur eller andres tankegang, men handler med utgangspunkt i det de allerede kjenner. Dette forsterker motsetninger og skaper grobunn for ekstremisme. Det er en viktig utfordring å hjelpe mennesker både til en fordypet forståelse av både sin egen og andres religion, og til å spørre hva alle mennesker ønsker seg for sitt liv.
- Både blant kristne og muslimer er det grupper som velger å tolke motsetninger og konflikter bare i lys av sin egen, ofte ensidige, forståelse av bibelen eller koranen, uten å legge vekt på andre forhold. Dette forsterker konflikter, og medfører fordømmelse over motparten. Vi ser dette særlig i Midtøsten, men også forholdet mellom den kristne og den muslimske verden generelt kan preges av dette. Når dette skjer bidrar religion og overbevisning til å forsterke motsetningene.
- Medias rolle i deknningen av konflikter virker også inn på hvordan de utvikler seg. Gjennom mediedekningen kan motsetninger forsterkes og problemstillinger forenkles. Fokuseringen på det negative øker konfliktnivået. Actionpreget mediedekning kan forsterke grunnlaget for hat og motsetninger. Når media unnlater å gi nyanserte analyser og viktig bakgrunnsstoff, særlig om den andre part i konflikten, blir det vanskelige å løse konflikter, og grunnlaget for ekstremisme vokser.
- Europeiske skribenter som oppholder seg i den muslimske/arabiske verden fester seg ofte ved det de opplever som negativt, vanskelig eller uforståelig, tolker det ut fra egen bakgrunn og forteller om det i det europeiske rom slik at fordommer og kunnskapsmangel opprettholdes. På tilsvarende måte ser islamske skribenter i Europa særlig det de bedømmer som negativt i forhold til sitt eget perspektiv og bringer dermed negative bilder av vesten ut i den arabiske verden. Det er en stor utfordring å bringe nyansert og innsiktsfull kunnskap ut i begge retninger i forholdet mellom Europa og den arabiske verden.

Forumets felles konklusjoner

Dette dokumentet fra Tayeb og Knut er i flere møter tatt opp til drøfting i vårt dialogforum, der vi i fellesskap har samlet oss om en del konkluderende merknader:

Forum for muslimsk-kristen dialog i Trondheim har drøftet Tayebs og Knuts dokument, og vil peke på at også vi som fellesskap legger en vid forståelse av ekstremisme til grunn. Problemet er globalt, og kjent både historisk og i vår egen samtid. Ikke bare ytterliggående grupper, men også politiske myndigheter kan handle ekstremistisk. Det ser vi i historien både fra kristen og muslimsk side, og også i vår egen tid. Ekstremisme opptrer både i det vi vanligvis oppfatter som den kristne del av verden og i den muslimske del av verden. Ofte opptrer religion som en del av bildet, eller som en begrunnelse for ekstremistiske holdninger og handlinger. Vi vil hevde at ekstremisme som oftest ikke har sin bakgrunn i religion, men snarere i en rekke andre forhold i samfunn, kultur, økonomi og historie, slik dette dokumentet peker på. Religiøse ledere i alle religioner har et felles ansvar for at religion ikke brukes som begrunnelse for ekstremisme og for at konflikter ikke tolkes som religiøse motsetninger. I stedet bør de bidra til at det mellommenneskelige fellesskapet kan utvikles gjennom gjensidig forståelse og respekt slik at både de enkelte samfunn og vår felles verden kan utvikle seg med fred, frihet og trygghet for alle mennesker uansett religion.

I fellesskap vil vi videre understreke:

- All maktbruk må prøves på de grunnleggende verdiene som islam og kristendom har felles, og som vi også deler med moderne humanisme og finner igjen i de universelle menneskerettighetene, enten det dreier seg om maktbruk fra ytterliggående ekstreme grupper eller det er legitime myndigheter som står bak den. De grunnleggende verdiene

våre utfordrer til respekt for andre, og til moderasjon, tålmodighet og fredsvilje i all kontakt mellom ulike grupper.

- Vi utfordrer alle politiske myndigheter til selv å handle i samsvar med anerkjent rettsforståelse og i respekt for menneskers rettigheter. Bare slik kan vi ha noe håp om å overvinne den ekstremisme som ytterliggående grupper står for.
- Vi utfordrer media og alle skribenter som formidler informasjon om forholdene mellom Europa og den arabiske verden og mellom kristendom og islam om å legge stor vekt på redelighet, grundighet og åpenhet overfor den andre part, så det som formidles kan bidra til å skape forståelse og forsoning.
- Vi utfordrer religiøse ledere verden over til å stå sammen i avvisningen av alle forsøk på å bruke religion til å begrunne ekstremisme og terror, og også bidra etter beste evne til å sikre en utvikling i alle samfunn der myndighetene får et legitimt grunnlag for sin maktutøvelse og leder sine samfunn i overensstemmelse med alle menneskers grunnleggende rett til et liv i trygghet, rettferdighet og frihet. Religiøse ledere bør selv ta initiativ til dialog og forsoning på tvers av skillelinjer og uenighet.

Trondheim, november 2013

Tayeb Berghout

Knut Kittelsaa